

УДК 37.159.944.4-055.52-055.2:[316.62:159.923.2-055.62-056.26]

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.3.2024.15>

Денис Шпак,
ORCID iD 0000-0003-0545-6560
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології
та менеджменту освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
denys.shpak@toipro.mk.ua

Людмила Назаренко,
ORCID iD 0000-0001-6560-5252
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії й методики
мовно-літературної та художньо-естетичної освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
liudmyla.nazarenko@toipro.mk.ua

РОЛЬ МАТЕРІ У ПСИХОЦІАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У науково-методичній статті висвітлено особливості ставлення матері до дитини з інвалідністю, що визначають тип поведінки, зокрема копінгу, а також обґрунтовано його взаємозв'язок із психосоціальним розвитком особистості з особливостями розвитку. Схарактеризовано актуальність проблеми дестабілізації стосунків у сім'ї під час народження, розвитку, виховання дитини з інвалідністю. Запропоновано дієві способи подолання емоційної напруги людини для виходу з депресивного стану.

На основі широкого кола джерел розкрито взаємини матері з дитиною, що мають вибудовуватися на безумовному емоційно-позитивному ставленні, повазі до індивідуальності, урахуванні інтересів дітей. Визначено виклики, що впливають на соціальну поведінку матері.

Використано методи дослідження: системний аналіз; психологічне моделювання; узагальнення наявних наукових даних, пов'язаних із проблемою дослідження; порівняльний.

Ключові слова: дитина з інвалідністю; взаємини «діти-батьки»; копінг-стратегія; материнське ставлення; хронічний стрес.

© Шпак Д. О., Назаренко Л. А., 2024

Постановка проблеми. Народження в родині дитини з порушенням психофізичного розвитку – складне випробування для всіх її членів без винятку, що призводить до значного душевного дисбалансу й дискомфорту, серйозної дестабілізації стосунків у сім'ї. З погляду батьківських переживань, ситуація народження немовляти з вадами розвитку є психотравмувальною, оскільки така родина має долати не тільки звичні

для більшості сімей труднощі, а й специфічні, характерні для виховання дитини з інвалідністю. Зазвичай ці ускладнення розгортаються за принципом «снігової кулі», спричиняючи поступове погіршення якості життя членів родини, що призводить до самоізоляції кожного.

Проблема функціонування таких сімей особливо гостро постає в умовах середовищної невизначеності: коли невпевненість у завтрашньому дні супроводжується розгубленістю щодо майбутнього життя. В умовах великої війни на території України це посилює весь спектр проблем, які доводиться розв'язувати родині, що виховує дитину з інвалідністю, і зменшує кількість ресурсів, необхідних для повноцінного існування такої родини.

Виявлення порушення психофізичного розвитку та підтвердження інвалідності завжди викликає у батьків депресивний стан, який більшою мірою виявляється в матерів. Вони не тільки відчувають надмірні обмеження особистої свободи та часу, що зумовлене необхідністю догляду за дитиною, але й демонструють низьку самооцінку через те, що недостатньо добре, на їхню думку, виконують свою роль. Уплив хронічного стресу викликає в них низьку негативних емоцій і переживань, які виявляються в дратівливості, постійній емоційній напрузі. Сучасні вчені зауважують, що з роками ситуація ускладнюється через відчай, утому та надмірну відповідальність, яку бере на себе матір. Внутрішній та зовнішній тиск, загальна незадоволеність сімейним життям, нервово-психічна напруга – усі ці чинники змінюють ставлення жінки до самої себе та до інших людей. В означеній ситуації переживання особистих труднощів та паралельно жакіть війни можуть знищити ті важливі, але не завжди міцні опори, що наявні в матері дитини з інвалідністю, і призвести до наймовірно важких нервових потрясінь.

Зазначені обставини зумовлюють **актуальність проблеми** вивчення материнської поведінки в такому соціальному аспекті як копінг. Це дає змогу усвідомлено й цілеспрямовано розв'язувати стресо-

генні та проблемні ситуації, передбачати їх. Необхідність та доцільність вивчення материнського копінгу як категорії наукового пізнання в контексті розвитку дитини з інвалідністю також пов'язано з недостатньою увагою вчених до психологічної природи і різновидів такого феномену. Фахівці, які опікуються питаннями психологічної допомоги сім'ям з інвалідністю, відчувають гостру потребу в розробленні дієвого інструментарію корекції неефективних способів подолання стресової ситуації людини. Вивчення особливостей материнської поведінки, зокрема копінгу, а також його взаємозв'язку з психосоціальним розвитком дитини з інвалідністю є об'єктивно актуальним питанням на сучасному етапі розвитку психологічної науки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні психологічна наука накопичила численні концепції та теорії, присвячені феномену материнсько-дитячих взаємин. У перших роботах із цієї проблематики найактивніше аналізоване явище вивчали з погляду впливу його окремих характеристик на розвиток дитини, у контексті психоаналітичного, біхевіористичного, генетичного, гуманістичного і гештальтистського напрямів.

У деяких дослідженнях, зокрема в роботах З. Л. Ікуніної (2008), подано уявлення про «симбіоз» матері з донькою чи сином як «сукупний суб'єкт». Їх розглядають як складники єдиної діадичної системи. Мати – як «середовище» для дитини, а остання як «об'єкт» для матері, її вияв якості в цьому середовищі (і навпаки). Обмеженість такої ідеї та необхідність її вивчення виявили в роботах Н. В. Зав'язкіної, І. П. Лисенко, О. О. Чигрін (2021).

Базові якості функції матері як суб'єкта визначають учені Є. В. Підчасов, Н. І. Чепелева (Підчасов Є. В., 2022, с. 35–39): 1) спілкування («прийняття дитини», «чуйність»); 2) навчання: «освітнього спілкування», «діяльності за предметами». Під «прийняттям» дослідники розуміють безумовне емоційно-позитивне ставлення, повагу до індивідуальності, інтересів, думок. Це позбавляє постійного роздратування

матері та застосування до дитини фізичних покарань.

Нині в науковій літературі приділено достатньо уваги копінг-поведінці «особливих» дітей та їхніх сімей. Дослідженню родинного копіngu присвячено роботи українських учених Б. В. Андрейко (2027), Н. Бачуриної (2021), А. Л. Душка (2011), Г. В. Кукурузи (2010). Визначенню чинників стресу в сім'ях із дітьми з порушеннями психофізичного розвитку присвячено роботи Т. Кучми (2021), М. І. Мушкевич (2012), Н. І. Погорільської (2010), І. В. Чухрій (2013).

Серед зарубіжних учених проблеми адаптації сім'ї до виховання дитини з обмеженими можливостями розглядали Д. Адамс, Дж. Росе, Н. Джексон (2018), М. Мармола, (2017). Емоційну терапію як фактор зниження рівня стресу в батьків простежували К. Калішевська (2017), А. Маліна, Д. К. Сувальська-Баранчевич (2013), М. Секулович, П. Квятковський (2010), А. Твардовський (1991).

Народження дитини з інвалідністю є причиною психотравми й хронічного стресу, на що вказують у своїх роботах В. В. Шевчук (2021), Еде М. О., Дж. С. Аньяну, Н. Онуїгбо (Ede M. O., Anyanwu J. I., Onuigbo L. N. 2020), та соціально-психологічної дезадаптованості батьків, насамперед матерів, у яких вона виявляється через неадекватне ставлення до дитини, компонентами якого дослідник А. І. Болюх (2020) називає: емоційний (відторгнення), поведінковий (гіперсоціалізація), когнітивний (інфантилізація), комунікативний (симбіоз із дитиною). Народження немовляти з відхиленнями іноді спричиняє стан розпачу, відчаю, безпорадності, страху та невизначеності, що зазначає У. Сотник (2020).

Розвиток дитини з інвалідністю, її ментальне здоров'я цілком залежить від психологічного клімату в родині (Адамс Д., Росе Дж., Джексон Н., 2018; Вакуленко В. Р., 2020), від дитячо-батьківських стосунків (Маліна А., Сувальська-Баранчевич Д. К., 2013; Ковальова О. В., 2020; Шевчук В. В., Теслен

ко М. М., 2021) та емоційної стійкості батьків, їхньої здатності до саморегуляції (Вахоцька І. О., Деркач Н. М., 2020). Про деструктивні сімейні взаємини, неналежну партнерську підтримку, що спричиняють негативний вплив на розвиток дитини з інвалідністю, пишуть у своїх роботах З. Вафаенеджад, Ф. Ельясі, М. Мусазаде, З. Шахоссейні (2018). На соціальну фрустрацію, що так само пов'язана з порушенням емоційної сфери батьків, указують А. Вестон, І. Йорк, П. Уайт, (2018), Н. В. Зав'язкіна, І. П. Лисенко, О. О. Чігрін (2021).

Необхідність приділяти більше уваги дитині з порушеннями розвитку спричиняє в матері емоційний стрес, як стверджують М. І. Мушкевич, 2012; Н. І. Погорільська, 2010; Г. В. Кукуруза, 2010; І. В. Чухрій, 2013, бо саме на ній переважно лежить основний тягар виховання та побутових проблем за недостатньої підтримки з боку чоловіка та інших членів родини, а іноді й через її брак, наголошують М. Мармола, 2017; К. Калішівська, 2019.

Українські дослідники приділяють увагу вивченню особливостей соціалізації, виховання, навчання дітей, які мають порушення розвитку, однак досліджень, присвячених подоланню стресу батьків, зумовленого ситуацією інвалідності в дитини, у національному науковому просторі бракує.

Мета статті: дослідити вплив материнського ставлення на психосоціальний розвиток дитини з інвалідністю та визначити ефективні стратегії подолання хронічного стресу матері.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання:** 1) обґрунтувати зв'язок партнерської взаємодії членів родини з дитиною з інвалідністю, що позначатиметься на її становленні; 2) визначити чинники, що впливають на характер стосунків у системі «мати – дитина»; 3) дослідити роль і значення материнського ставлення до дитини з особливостями розвитку, самоконтролю як важливого чинника в подоланні хронічного стресу в неї; 4) вибудувати авторську схему формування копінг-поведінки матері з урахуванням різних аспектів соціальної

поведінки.

Виклад основного матеріалу. Уважаємо за потрібне зазначити, що нині для вивчення та опису закономірностей, властивих системі стосунків «мати – дитина», дослідники використовують різні терміни. Найчастіше вживають поняття «материнське ставлення» і «дитячо-батьківські взаємини».

Стосунки «діти / батьки» «як процес та результат індивідуального виборчого відображення сімейних зв'язків, що опосередковують внутрішню та зовнішню активність, а також переживання батьків та дітей у їхній спільній діяльності» визначає Ф. Тихомірова (Тихомірова Ф., 2019, с. 63). Якість таких стосунків є запорукою емоційної врівноваженості дитини, формування в неї почуття безпеки та довіри до оточення та світу, що є предикатором нормального психічного розвитку та функціонування, зокрема й становлення її моделей поведінки.

Емоційне ставлення батьків до дитини, як пояснює Т. М. Яблонська, є основою, що закладає підґрунтя її подальшого особистісного розвитку. Виокремлено варіанти від безумовно позитивного до відверто негативного полюсів: безумовне / індиферентне умовне емоційне прийняття дитини, амбівалентне почуттєве ставлення, приховане / відкрите афективне відторгнення (Яблонська Т. М., 2016, с. 593).

Досвід дитини, набутий у процесі спілкування з матір'ю, має важливе значення для формування особистості, її самооцінки, довіри до людей, зацікавлення навколишнім світом, відчуття себе в ньому.

На характер дитячо-батьківських взаємин впливає багато чинників, зокрема наскільки розвиток доньки чи сина відповідає визначеним нормам. Суспільство висуває особливі вимоги до батьків, які мають дітей з обмеженими психофізичними можливостями. Стосунки з людьми й соціальна компенсація є важливими чинниками розвитку особистості як із типовими, так і з обмеженими можливостями.

Материнське ставлення до такої дитини багато в чому залежить від ступеня порушення психофізичного розвитку малюка, від реакцій людей на захворювання, можливостей здійснити соціальну адаптацію, соціалізацію дитини. Ці взаємини не є статичними й змінюються залежно від багатьох чинників. Ще одним із факторів, що впливає на формування ставлення матері до дитини, є відповідність між певним уявним ідеальним образом і реальним. Народження доньки чи сина з відхиленнями збільшує розрив між цими образами, що безумовно позначається на стані матері.

Про наявність глобального та диференційованого образів дитини в батьків пише Т. О. Піроженко (2014). Міра адекватності сприймання й уявлення матері про якість дитини певного віку залежить від її психолого-педагогічної компетентності. Найоптимальнішим варіантом побудови ефективних дитячо-батьківських взаємин є вміння бачити зону актуального розвитку свого малюка. Тоді мати зможе вибудовувати свої стосунки, коли візьме до уваги етапи зростання дитини, орієнтуватиметься на її можливості (рис. 1).

Рис. 1. Особливості формування ставлення матері до дитини з інвалідністю

Джерело: авторський варіант Д. О. Шпака

У сім'ях, що мають дітей з інвалідністю, розрив між глобальним та диференційованим образами значний. У матерів здебільшого звужений погляд на можливості своєї дитини. Результатом є зосередження тільки на недоліках, обмежених можливостях своєї доньки чи сина, матері не бачать перспектив розвитку.

Особливу роль у дитячо-батьківських взаєминах відіграє система «мати – дитина». До спотворення материнського ставлення може призводити наявність різноманітних психопатологій. Порушення саме в цій системі стосунків мають найзначніший вплив на подальший розвиток дитини.

Непродуктивні прояви материнського ставлення простежуємо завжди. У різні періоди вони могли бути більш-менш прихованими, певною мірою супроводжуватися почуттям провини, залежати від ставлення людей, але повсякчас порушення в взаєминах між батьками й дітьми негативно впливають на розвиток дитини.

Учені О. Горецька (2013), С. Коваль (2021) зазначають, що в стосунках матері з дитиною, яка має порушення психофізичного розвитку, настає момент, коли жінка усвідомлює свою безпорадність, відчуває брак сил упоратися з труднощами. Як наслідок, виникають вторинні особистісні проблеми (стрес, депресія, фрустрація, тривожність тощо). Ступінь дисгармонії в дитячо-батьківських стосунках залежить від ступеня тяжкості порушень у дитини.

Дослідження В. Тарасун, І. Чухрій (2012; 2013) довели, що повідомлення матерям про наявність порушення психофізичного розвитку в дітей викликає в них гострі емоційні розлади, навіть до суїцидальних спроб, істеричних, шоківих реакцій, які згодом трансформуються в тривалий стрес, що призводить до виникнення психосоматичних розладів.

Пролонгований характер тривоги і страхів, викликаний порушеннями розвитку дитини, посилює внутрішньосімейну напругу, породжує нові негативні реакції. Поведінка матерів у цій ситуації часом виявляється соціально неадекватною. Їхнє

реагування навіть на нейтральні фактори буває бурхливим і позначається високою інтенсивністю та недиференційованістю. Щоб зменшити гострі емоційні розлади, пропонуємо надавати батькам відомості з психоедукації; допомагати їм опанувати техніки релаксації (медитативні, для певної групи м'язів, дихальні); радити відвідувати курси психологічної підтримки, спілкуватися з родинами, які мають ідентичні проблеми для соціалізації й обміну досвідом, уникнення ізоляції; пропонувати спілкуватися зі спеціалістами. Ще одним чинником у подоланні наслідків стресу є залучення до різноманітних видів мистецької діяльності. Самоконтроль і саморегуляція є тими факторами, що полегшують адаптацію, тому матері повинні планувати достатньо часу для власного відпочинку й сну, запобігати перевтомі, займатися фізичними вправами разом із дітьми, планувати свою діяльність, духовно збагачуватися. Батькам доводиться боротися з викликами, що пов'язані з внутрішнім страхом, осудом і надмірним співчуттям людей, пошуком надійних фахівців, одностороннім зневірою щодо кращого майбутнього, прийняттям своєї дитини. Подолання відчуття провини може тривати роками.

Проживання в ситуації постійної невизначеності, на думку О. Г. Степаненко, М. В. Дробишевої, також виснажує ментальне здоров'я людини. Саме тому необхідно проводити стабілізаційні та психоедукаційні зустрічі, які дадуть змогу зрозуміти, що саме відбувається з людиною під час кризових подій, як сама собі особистість може допомогти, як продовжувати шукати шляхи наповнення себе ресурсами, беручи до уваги свої індивідуальні особливості як у ментальному, так і в фізіологічному плані (Степаненко О. Г., Дробишева М. В., 2024, с. 175–177). Постійна робота батьків над собою сприятиме подоланню окреслених проблем, набуттю практичних умінь у вихованні й догляді за особами з інвалідністю.

Аналізуючи копінг у сім'ях таких дітей, Н. Бачуріна, В. Дмитрієва, Н. Здоровен-

ко зазначають, що в матерів спостерігаємо низький рівень самооцінки, що впливає на вибір способів подолання стресу (Бачуріна Н., 2021, с. 24–26). Чим вона є нижчою, тим похмуришим і негативним їй видається подальший життєвий сценарій, як власний, так і своєї дитини. Копінг-ресурси матерів здебільшого є дефіцитарними.

Специфічні особливості має взаємодія, що вибудовують батьки із соціальним оточенням. З одного боку, воно не дає змоги дистанціюватися від проблем, з іншого боку, під впливом інформаційного тиску соціального оточення матері втрачають самоконтроль.

На основі здійсненого аналізу джерельної бази представимо схему формування

копінг-поведінки матері, в основу якої покладено ставлення до дитини (рис. 2).

Зважаючи на зміст схеми, ефективність материнської копінг-стратегії доцільно розглядати залежно від контексту та умов конкретної ситуації, у якій її варто використовувати чи здійснювати. Успішність в одній стресогенній ситуації не гарантує її результативності в іншій. Крім того, ефективність певної копінг-стратегії залежить не тільки від реальної ситуації, але і від її індивідуального когнітивного оцінювання, критеріями якого є низка характеристик, описаних на об'єктивному та суб'єктивному рівнях (контрольованість, тривалість, інтенсивність, високі вимоги до ресурсу адаптації).

Рис. 2. Схема формування материнської копінг-поведінки

Джерело: авторський варіант Д. О. Шпака

Запропонована схема дає змогу зрозуміти, що міжособистісні зв'язки матері та дитини є одним із найважливіших механізмів формування й розвитку особистості. Наявність інвалідності деструктивно впливає на ставлення матері до доньки чи сина, які мають особливості розвитку, що призводить до виникнення емоційно-осо-

бистісних проблем у батьків і дітей, перешкоджає ефективному подоланню труднощів, які виникли не тільки через особливості розвитку, а й через використання хибних материнських копінг-стратегій. Цей факт неминуче позначається на взаєминах, призводячи до виникнення негативних явищ, зокрема вторинних порушень у

розвитку сина чи доньки. Те, як мати долає стрес, важливо для афективного контексту, у якому розвиваються дитячо-батьківські взаємини. Материнські копінг-стратегії розглядаємо як важливий фактор, що впливає на процес формування особистості.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, на основі здійснених розвідок підсумовуємо: партнерська взаємодія членів родини з дитиною з інвалідністю є тривалим процесом, що супроводжується стресом. У разі роботи дорослих над собою відчуження сина або доньки поступово змінюватиметься на безумовне прийняття. Подолати психологічний розрив між матір'ю та дитиною, сприяти становленню останньої вбачаємо можливим за таких умов: підвищення рівня компетентності жінки з психології, узяття до уваги індивідуальних потреб, етапів дорослішання сина або доньки, відповідальності за життєдіяльність іншої особистості з особливостями, планування розвитку свого малюка, обрання позитивних копінг-стратегій, чуйності, терплячості, стресостійкості.

Ситуація виховання дитини з порушенням психофізичного розвитку призводить до виникнення хронічного стресу в членів родини, оскільки тривало впливає на батьків, зокрема матерів. Психотравмувальний ефект позначається на фізичному та психологічному станах усіх членів родини, що виявляється в необхідності долати додаткові труднощі, пов'язані з захворюванням дитини, її соціалізацією та власним життєтворенням. Ставлення до людини з

особливостями розвитку впливає на її становлення, тому почуття й поведінка матері здебільшого повинні набувати нового формату. Партнерські родинні взаємозв'язки потребують постійного вдосконалення та спостереження за ментальним здоров'ям усіх членів родини.

Визначені основні чинники, що впливають на характер стосунків між матір'ю і дитиною, дають змогу розуміти причини їхньої поведінки, брати до уваги соціальні аспекти, що впливають на життя сім'ї, сприяти поліпшенню психологічного стану, передбачати можливі психоемоційні ускладнення й розробляти план дій для їх подолання, сприяти зміцненню взаємин.

Вибудована авторська схема формування копінг-поведінки матері дитини з інвалідністю показує, що оптимальним варіантом для розвитку дитини, побудови ефективних дитячо-батьківських узаємин є вміння матері бачити зону актуального розвитку своєї дитини, вибудовувати взаємини в ході зростання дитини, орієнтуючись на її можливості, адекватно реагувати на виклики.

Проведений теоретичний аналіз проблеми дослідження дає змогу визначити **актуальні напрями** емпіричного вивчення взаємозв'язку особливостей копінг-поведінки матерів, які виховують дитину з інвалідністю, із рівнем усвідомленості сенсожиттєвих цілей і орієнтирів, із можливостями розвитку емпатичних здібностей, із формуванням їхнього позитивного ставлення до сина чи доньки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрейко Б. В. Несприятливий прогноз розвитку дитини раннього віку як чинник порушення емоційного стану батьків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.08 / Б. В. Андрейко. – К., 2017. – 20 с.
2. Болюх А. І. Психосоціальна характеристика феномену дезадаптованості матерів у ставленні до власних дітей із інвалідністю / А. І. Болюх. – Рукопис. Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» за спеціальністю 231 – Соціальна робота. – Західноукраїнський національний університет. – Тернопіль, 2020.
3. Вакуленко В. Р., Матвієнко Л. В. Проблеми адаптації сім'ї до виховання дитини з обмеженими можливостями / В. Р. Вакуленко // Матеріали всеукр. студент. наук.-практ. конф. «Проблеми соціально-гуманітарних наук». – Миколаїв : НУК, 2020. – С. 243–248.

4. Вахоцька І. О., Деркач Н. М. Соціально-психологічні якості батьків дітей з інвалідністю як умова їх адаптації / І. О. Вахоцька, Н. М. Деркач // Психологічний журнал. – 2020. № 4. Режим доступу: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/207877>(дата звернення: 15.06.2024).
5. Взаємозв'язок рівня соціальної фрустрованості та порушень емоційної сфери батьків, які виховують дітей з особливостями розвитку / Зав'язкіна Н. В., Лисенко І. П., Чигрін О. О. // *Problems of Modern Psychology*. 2021. – Vol. 2. – С. 33–39.
6. Горецька О. Психологічні особливості ставлення батьків до дітей з особливими потребами / О. Горецька // *Освіта регіону*, 2013. – № 2. – Режим доступу: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1081>.
7. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини / А. Л. Душка // *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. – 2011. – №11–12. – С. 262–271.
8. Ікуніна З. І. Дитячо-батьківські відносини як сукупність взаємних позицій, станов дітей та їхніх батьків стосовно один до одного / З. І. Ікуніна. – 2008. – Режим доступу: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2008/8_9_2008/36.pdf
9. Коваль С. Соціально-психологічні проблеми та стадії пристосування сім'ї до виховання дитини з особливими потребами / С. Коваль // *Інновації в освіті: перспективи розвитку: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. [Тернопіль, 20 трав. 2021 р.]*, Тернопіль : ЗУНУ. 2021. – С. 262–266.
10. Ковальова О. В., Варіна Г. Б. Концептуалізація сімейноцентрованого підходу в процесі розвитку адаптивних ресурсів батьків, які виховують дітей з особливими потребами / О. В. Ковальова, Г. Б. Варіна // *Topical Issues of Society Development in the Turbulence Conditions*. Bratislava, Slovak Republic. The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2020. – pp. 351–360.
11. Копінг-стратегії матерів, які виховують дітей з інвалідністю / Бачуріна Н., Дмитрієва В., Здоровенко Н. *Сучасна медицина, фармація та психологічне здоров'я*. – 2021. Вип. 2(7). – С. 23–33. DOI: <https://doi.org/10.32689/2663-0672-2021-2-4>.
12. Кукуруза Г. В. Динаміка копінг-стратегій у батьків, які виховують дітей раннього віку з порушеннями психомоторного розвитку. / Г. В. Кукуруза // *Неврологія*, 2010. – № 1. – С. 95–98.
13. Кучма Т. Особливості пролонгованого стресу в сім'ях з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку / Т. Кучма // *Психологія і особистість*. – 2021. – №1. – С. 72–83.
14. Мушкевич М. І. Типи батьківського ставлення у сім'ях, які виховують проблемних дітей / М. І. Мушкевич // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Психологічні науки. – 2012. – Вип. 105. – Т. 2. – С. 21–24.
15. Підчасов Є. В., Чепелева Н. І. Психологічна особливість сформованості ставлення до материнства жінок, які мають перших дітей віком до 3-х років / Є. В. Підчасов, Н. І. Чепелева // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – 2022. – С. 35–39. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.3.7>
16. Піроженко Т. О. Дитина у сучасному соціопросторі : навчальний посібник / Т. О. Піроженко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 272 с.
17. Погорільська Н. І. Чинники та показники психологічної адаптованості матерів дітей юнацького віку з обмеженими можливостями: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04. / Н. І. Погорільська – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. – 212 с.
18. Сотник У. Вразливість сімей, які виховують дітей з важкими вадами розвитку / У. Сотник // *Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*. К., 2020. – С. 232–235.

19. Степаненко О. Г., Дробишева М. В. Проблема емоційно-психологічного стану осіб з інвалідністю в умовах війни на Миколаївщині / О. Г. Степаненко, М. В. Дробишева // Вересень, 2024. – № 3. – С. 171–180.
20. Тарасун В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку : напрями реалізації / В. Тарасун / Монографія. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2012. – 412 с.
21. Тихомірова Ф. А. Проблема інакшості: практичні та теоретичні аспекти / Ф. А. Тихомірова // Філософська думка. – 2019. – № 3. – С. 60–69.
22. Чухрій І. В. Особливості соціально-психологічної дезадаптованості матерів у ставленні до дітей-інвалідів та її психокорекція: дис...к.психол.н.: 19.00.07 / І. В. Чухрій. – Вінниця, 2013. – 263 с.
23. Шевчук В. В. Психологічні детермінанти особистісних змін у батьків дітей з вадами розвитку / В. В. Шевчук // Психологія і особистість. 2021. – Вип.1 (19). – С. 57–71.
24. Шевчук В. В., Тесленко М. М. Дитячо-батьківські стосунки у сім'ях, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку / В. В. Шевчук, М. М. Тесленко // Габітус. – 2021. – № 21. – С. 223 – 228.
25. Яблонська Т. М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини / Т. М. Яблонська // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2016. – Т. 9. – В. 9. – С. 589–598.
26. Adams D., Rose J., Jackson N., et al. Coping strategies in mothers of children with intellectual disabilities showing multiple forms of challenge in behaviour: Associations with maternal mental health. Behavioural and cognitive psychotherapy. 2018. – Vol. 46(3). – pp. 257–275.
27. Ede M. O., Anyanwu J. I., Onuigbo L. N. Rational emotive family health therapy for reducing parent stress in families of children with autism spectrum disorders: a group randomized control study. Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy. 2020. – Vol. 38(2). – pp. 243–271.
28. Kaliszewska K. Proces adaptacji rodziców do roli rodzicielskiej dziecka z zespołem. Konteksty Pedagogiki Specjalnej. 2017. – № 17. – S. 71–98. DOI: <https://doi.org/10.14746/ikps.2017.17.05>.
29. Malina A., Suwalska-Barancewicz D. K. Stres i postawy rodzicielskie matek i ojców osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną. Psychologia rozwojowa. 2013. – T.18. – № 2. – S. 79–90.
30. Marmola M. Style radzenia sobie ze stresem przez matki dzieci z niepełnosprawnością. Kultura – Przemiany – Edukacja. 2017. – T. 5. – S. 267–281.
31. Sekułowicz M., Kwiatkowski P. Wypalenie się sił rodziców dzieci z niepełnosprawnością. Wrocław : Wydawnictwo WSP, 2010. – S. – 12–42.
32. Twardowski A. Sytuacja rodziców dzieci niepełnosprawnych / red. I. Obuchowska. Dziecko niepełnosprawne w rodzinie. Warszawa. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991. – S. 18–54.
33. Vafaenejad Z., Elyasi F., Moosazadeh M., Shahhosseini Z. Psychological factors contributing to parenting styles: A systematic review // Research 2018. – Vol. 7. – pp. 906–907. DOI: <https://doi.org/10.12688/fl1000research.14978.1>
34. Yorke I., White P., Weston A. The association between emotional and behavioral problems in children with autism spectrum disorder and psychological distress in their parents: A systematic review and meta-analysis. Journal of autism and developmental disorders, 2018- Vol 48(10). – pp. 3393–3415. DOI <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10803-018-3605-y>.

**THE MOTHER'S ROLE IN THE PSYCHO-SOCIAL
DEVELOPMENT OF A DISABLED CHILD****Shpak Denys,**

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Associate Professor at the Department of Pedagogy,
Psychology, and Educational Management
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
denys.shpak@moippo.mk.ua*

Nazarenko Liudmyla,

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Theory and Methodology
of Language-Literary and Artistic-Aesthetic Education
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
liudmyla.nazarenko@moippo.mk.ua*

The scientific-methodical article highlights the peculiarities of the mother's attitude towards a child with a disability, which determine the type of behavior, in particular coping, and also substantiates its relationship with the psychosocial development of an individual with developmental characteristics. The authors characterize the relevance of the problem of destabilization of family relations during the birth, development, and upbringing of a child with a disability. It has been proven that chronic stress can affect the psycho-emotional state of a mother and may lead to nervous breakdowns. Moreover, the effective ways for a person to overcome emotional stress to get out of a depressive state are proposed.

On the basis of a wide range of sources, the mother-child relationships are defined, which are to be based on an unconditional emotional and positive attitude, respect for individuality, and taking into account the interests of children. The impact of psychotrauma on the mental health of an individual has been studied in the paper. The challenges affecting the mother's social behavior have been identified. The relationship between the partner interactions of family members and the psychosocial development of a child with a disability is substantiated.

A scheme for the formation of a mother's coping behavior and her attitude towards a child with a disability has been developed. Furthermore, some tips for parents to reduce emotional stress are offered by the authors. The factors affecting the formation of the mother's attitude towards the child are substantiated in detail. The coping mechanisms in families where there are people with disabilities are reflected. The impact of the destructive behaviour of family members on the deterioration of the child's condition and, conversely, its improvement under the condition of a favourable psychological climate in the family has been clarified. The idea of coping strategies of family members has become widespread. The opportunities to develop their empathic abilities are provided.

The research methods were used: system analysis; psychological modeling; generalization of available scientific data related to the research problem; comparative method.

Keywords: *a child with disabilities; a coping strategy; child-parent relationships; chronic stress; maternal attitude.*

REFERENCES

1. Adams D., Rose J., Jackson N., et al. Coping strategies in mothers of children with intellectual disabilities showing multiple forms of challenge in behaviour: Associations with maternal mental health. *Behavioural and cognitive psychotherapy*. 2018. Vol. 46(3) (eng).
2. Andreiko, B. V. (2017). *Nespryiatlyvyi prohnoz rozvytku dytyny rannoho viku yak chynnyk porushennia emotsiinoho stanu batkiv* [An unfavorable prognosis for the development of a young child as a factor in the disturbance of the emotional state of parents]. (Extended abstract of candidate's thesis). K. (ukr).
3. Bachurina, N., Dmytrieva, V. & Zdrovenko, N. (2021). Koping-stratehii materiv, yaki vykhovuiut ditei z invalidnistiu [Coping strategies of mothers raising children with disabilities]. *Psykhologichne zdorovia*. Vyp. 2(7), 23–33 (ukr).
4. Boliukh, A. I. (2020). *Psykhosotsialna kharakterystyka fenomenu dezadaptovanosti materiv u stavlenni do vlasnykh ditei iz invalidnistiu* [Psychosocial characteristics of the phenomenon of maladjustment of mothers in their attitude towards their own children with disabilities]. Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet. Ternopil (ukr).
5. Chukhrii, I. V. (2013). *Osoblyvosti sotsialno-psykhologichnoi dezadaptovanosti materiv u stavlenni do ditei-invalidiv ta yii psikhokorektsiia* [Peculiarities of socio-psychological maladjustment of mothers in relation to disabled children]. Vinnytsia (ukr).
6. Dushka, A. L. (2011). Dytiacho-batkivski vidnosyny yak faktor uspishnoho rozvytku dytyny [Child-parent relations as a factor in the child's successful development]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K. D. Ushynskoho*, 11–12 (ukr).
7. Ede M. O., Anyanwu J. I., Onuigbo L. N. Rational emotive family health therapy for reducing parent stress in families of children with autism spectrum disorders: a group randomized control study. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*. 2020. Vol. 38(2) (eng).
8. Horetska, O. (2013). Psykhologichni osoblyvosti stavlennia batkiv do ditei z osoblyvymy potrebamy [Psychological peculiarities of parents' attitude towards children with special needs]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal*, 2. Retrieved from: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1081> (ukr).
9. Iablonska, T. M. (2016). Dytiacho-batkivski vzaiemyny yak chynnyk rozvytku identychnosti dytyny [Child-parent relationships as a factor in the development of a child's identity]. *Aktualni problemy psikhologii*. T. 9. V. 9, 589–598 (ukr).
10. Ikunina, Z. I. (2008). Dytiacho-batkivski vidnosyny yak sukupnist vzaiemnykh pozytsii, nastanov ditei ta yikhnikh batkiv stosovno odyh do odnogo [Child-parent relations as a set of mutual positions]. Retrieved from: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2008/8_9_2008/36.pdf (ukr).
11. Kaliszewska, K. (2017). Proces adaptacji rodziców do roli rodzicielskiej dziecka z zespołem. *Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, 17, 71–98. DOI: <https://doi.org/10.14746/ikps.2017.17.05> (pl).
12. Kovalova, O. V. & Varina, H. B. (2020). Kontseptualizatsiia simeinotsentrovanoho pidkhodu v protsesi rozvytku adaptyvnykh resursiv batkiv, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvymy potrebamy [Conceptualization of a family-centered approach in the process of developing adaptive resources of parents raising children with special needs]. *Topical Issues of Society Development in the Turbulence Conditions*. Bratislava, Slovak Republic. The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava (ukr).
13. Koval, S. (2021). Sotsialno-psykhologichni problemy ta stadia prystosuvannia simi do vykhovannia dytyny z osoblyvymy potrebamy [Socio-psychological problems and stages of family adaptation to the upbringing of a child with special needs]. (Extended abstract of candidate's thesis). K. (ukr).

of family adaptation to raising a child with special needs]. *Innovatsii v osviti: perspektyvy rozvytku*, 262–266. Ternopil: ZUNU (ukr).

14. Kuchma, T. (2021). Osoblyvosti prolonhovanoho stresu v simiakh z ditmy z porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku [Features of prolonged stress in families with children with psychophysical developmental disorders]. *Psykhologhiia i osobystist*, 1 (ukr).

15. Kukuza, H. V. (2010). Dynamika kopingh-stratehii u batkiv, yaki vykhovuiut ditei rannoho viku z porushenniamy psykhomotornoho rozvytku [Dynamics of coping strategies in parents raising young children with psychomotor development disorders]. *Nevrolohiia*, 1, С. 95–98 (ukr).

16. Malina A., Suwalska-Barancewicz D. K. Stres i postawy rodzicielskie matek i ojców osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną. *Psychologia rozwojowa*. 2013. – T. 18. – № 2. – S. 79–90 (pl).

17. Marmola M. Style radzrnia sobie ze stresem przez matki dzieci z niepełnosprawnością. *Kultura – Przemiany – Edukacja*. 2017. T. 5, S. 267–281 (pl).

18. Mushkevych, M. I. (2012). Typy batkivskoho stavlennia u simiakh, yaki vykhovuiut problemnykh ditei [Types of parental attitudes in families raising problem children]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykhologichni nauky*. Vyp. 105. T. 2, 21–24 (ukr).

19. Pidchasov, Ye. V. & Chepelieva, N. I. (2022). Psykhologichna osoblyvist sformovanosti stavlennia do materynstva zhinok, yaki maiut pershykh ditei vikom do 3-kh rokiv [A psychological feature of the formation of the attitude towards motherhood of women who have their first children under the age of 3]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 35–39. DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.3.7> (ukr).

20. Pirozhenko, T. O. (2014). *Dytyna u suchasnomu sotsioprostorii* [A child in modern social space]. Kirovohrad: Imeks-LTD (ukr).

21. Pohorilska, N. I. (2010). *Chynnyky ta pokaznyky psykhologichnoi adaptovanosti materiv ditei yunatskoho viku z obmezhenymy mozhlyvostiamy* [Factors and indicators of psychological adaptation of mothers of adolescent children with disabilities]. (Candidate's thesis). K.: Kyivskyi nats. un-t im. T. Shevchenka (ukr).

22. Sekułowicz M., Kwiatkowski P. Wypalenie się rodziców dzieci z niepełnosprawnością. Wrocław : Wydawnictwo WSP, 2010. – S. – 12–42 (pl).

23. Shevchuk, V. V. (2021). Psykhologichni determinant osobystisnykh zmin u batkiv ditei z vadamy rozvytku [Psychological determinants of personality changes in parents of children with developmental disabilities]. *Psykhologhiia i osobystist*. Vyp.1 (19), 57–71 (ukr).

24. Shevchuk, V. V. & Teslenko M. M. (2021). Dytiacho-batkivski stosunki u simiakh, yaki vykhovuiut ditei iz kompleksnymy porushenniamy rozvytku [Child-parent relations in families raising children with complex developmental disorders]. *Habitus*, 21, 223–228 (ukr).

25. Sotnyk, U. (2020). Vrazlyvist simei, yaki vykhovuiut ditei z vazhkymy vadamy rozvytku [Vulnerability of families raising children with severe developmental disabilities]. *Sotsialna robota: stanovlennia, perspektyvy, rozvytok*, 232–235. K. (ukr).

26. Stepanenko, O. H. & Drobysheva, M. V. (2024). Problema emotsiino-psykhologichnoho stanu osib z invalidnistiu v umovakh viiny na Mykolaivshchyni [The problem of the emotional and psychological state of persons with disabilities in the conditions of war in the Mykolayiv region]. *Veresen*, 3 (ukr).

27. Tarasun, V. (2012). *Psykhologo-pedahohichna dopomoha ditiam pereddoshkilnoho viku z osoblyvostiamy v rozvytku: napriamy realizatsii* [Psychological and pedagogical assistance to children before preschool age with developmental disabilities]. K.: Vydavnytstvo Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova (ukr).

28. Tykhomirova, F. (2019). Problema inakshosti: praktychni ta teoretychni aspekty [The

problem of otherness: practical and theoretical aspects]. *Filosofska dumka*, 3, 60–69 (ukr).

29. Twardowski A. Sytuacja rodzindzieci niepełnosprawnych / red. I. Obuchowska. Dziecko niepełnosprawne w rodzinie. Warszawa. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991. – S. 18–54 (pl).

30. Vafaenejad Z., Elyasi F., Moosazadeh M., Shahhosseini, Z. Psychological factors contributing to parenting styles: A systematic review // *Research* 2018. – Vol. 7. – pp. 906–907. DOI: <https://doi.org/10.12688/f1000research.14978.1> (eng).

31. Vakhotska, I. O. & Derkach, N. M. (2020). Sotsialno-psykholohichni yakosti batkiv ditei z invalidnistiu yak umova yikh adaptatsii [Socio-psychological qualities of parents of children with disabilities as a condition for their adaptation]. *Psykhologichnyi zhurnal*, 4. Retrieved from: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/207877> (ukr).

32. Vakulenko, V. R. & Matviienko, L. V. (2020). Problemy adaptatsii simi do vykhovannia dytyny z обмеzenym ymozhlyvostiamy [Problems of family adaptation to raising a child with disabilities]. *Problemy sotsialno-humanitarnykh nauk*, 243–248. Mykolaiv: NUK (ukr).

33. Yorke I., White P., Weston A. The association between emotional and behavioral problems in children with autism spectrum disorder and psychological distress in their parents: A systematic review and meta-analysis. *Journal of autism and developmental disorders*, 2018- Vol 48(10). – pp. 3393–3415. DOI <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10803-018-3605-y> (eng).

34. Zaviazkina, N. V., Lysenko, I. P. & Chyhrin, O. O. (2021). Vzaiemozviazok rivnia sotsialnoi frustrovanosti ta porushen emotsiinoi sfery batkiv, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvostiamy rozvytku [The relationship between the level of social frustration and disorders of the emotional sphere of parents who raise children with developmental disabilities]. *Problems of Modern Psychology*. Vol. 2, 33–39 (ukr).